

MODERN SİYAH ÖZNELLİK: PHILLIS WHEATLEY

A. Sait Akçay

- Modern Amerikan edebiyatının öncü şairlerinden Phillis Wheatley, hayatı ve şiiriyle aradan iki yüz otuz yılı aşkın bir süre geçmesine rağmen edebiyat dünyasında konuşulmaya devam ediyor çünkü Wheatley, kölelikten şairliğe doğru yol alan ender kişilerdendir.

Wheatley için şu saptamayı yapmakla yazıma başlayayım: Köle iken efendinin dilini, efendisinden daha yetkin biçimde kullanma kapasitesine sahip olduğunu tüm sömürge dünyasına kanıtlamış; şiiriyle dönemin entelektüel dimağlarını sersemletmiş bir kişilikten söz ediyorum.

Şiirlerinde geçmişinden, kendisinden neredeyse hiç bahsetmese de Wheatley; her zaman geçmişiyile şiirinin parlaklığı arasında “arada” bırakılmıştır. Harvard Üniversitesi profesörü Henry Louis Gates Jr.; şairin 18. yüzyılda Beyaz eleştirmenlerce çok Siyah görüldüğü için dikkate alınmadığını, 20. yüzyılda ise Siyah entelijansiyanın ilgisini çekmeyecek kadar Beyaz olarak algılandığına dikkat çeker. Buradaki en temel sorun, şairin konumlandırılmasından kaynaklanıyor. Bu meseleyi şairin şiirini tartışırken açacağım. Şairin kendi şiirini konumlandırmasıyla statüsü sürekli bir körlüğü beraberinde getirmiştir.

Her şeyden önce Wheatley Gates’e göre, Afro-Amerikan edebiyat geleneğinin kurucusudur. Elbette daha öncesinde İngiltere’de bireysel olarak şiir yazan siyah köleler olmuştur, hatta Latince şiirler yazan bile olmuştur. Ancak Wheatley’in konumu hepsinden farklıdır.

Wheatley'nin doğduğu dünyadan ve dönemin tarihsel ve kültürel aura-sından kısaca bahsetmek gerek. Wheatley, 1753 yılında Senegal ile Gambia arasında bir yerde doğdu. Batılı sömürgeciler tarafından “kaffir” (iki f ile)¹ ırk diye anılan “primitif” bir Afrikalıydı o.

Yedi ya da sekiz yaşlarındayken kaçırılıp Boston'a, yani sömürge Amerika'sına, doğru yola koyulmakta olan Phillis adlı köle gemisinin efendisine satılmıştı. Kendisinden başka yetmiş beş köle kız bulunmaktaydı gemide; hepsiyle birlikte tavuklar gibi sıkış tepiş bir biçimde bir odaya hapsedilmişti. Uzun yolculuk sonrası Boston'a vardığında bu kez en az gemideki oda kadar sağlıklı başka bir binaya yerleştirilmişti. Utanç verici bir durumda alıcısını beklerken üzerinde sadece beline sardığı bir bez parçası vardı.

Boston'ın zengin tüccarlarından John Wheatley'in gözleri, evine hizmetçi ararken küçük kız çocuğunun utangaç ve çekingenliğinin yanı sıra gözlerinde ışıldayan zekâ parıltısına takılır ve çocuğu satın alır. Şüphesiz çocuk için bir kader anydı bu. İronik olan şu ki adı bile yoktu. Onu getiren ve kim bilir daha ne kadar kölenin taşıyıcısı olarak tarihe geçecek olan geminin adını alacaktı. Artık adı “Phillis” idi.

Birkaç gün evde dinlendikten sonra, evin hanımı Susanna Wheatley; şefkatle yaklaştığı çocuğa İngilizce ve Hristiyanlığın temel prensiplerini öğretmeye başlar. İlk başlarda çocuğa ev işlerini öğretmeyi kafasından geçirse de Phillis'in kitaplara olan tutkusu, ev sahibesinin fikrini değiştirir. Bayan Wheatley, ona özel ders vermeye başlar; hızlı öğrenme kabiliyeti sayesinde on altı ayda Kutsal Kitap'ın en zor metinlerini doğru ve kolayca anlayabilen ve dört yıl içerisinde aldığı Latince, İbranice ve Grekçe eğitimiyle de neo-klasik şiire vâkıf olmuş “dâhiyane” bir yetenek olarak kendisini var etmeye çalışacaktır Phillis.

Ancak Phillis'in şiir yazması sadece hamilerini memnun edecektir çünkü siyah olmak, Afrikalı olmak kölelik ve cehaletle eş değerd. Daha on dört yaşındadır ve şiirleri Boston'ın periyodik yayınlarında görünmeye başlar. Bu durum tartışmalara yol açacaktır; siyah bir köle nasıl olur da şiir yazar?

Sanırım Phillis'le aşağı yukarı aynı kaderi paylaşan Gana asıllı Ottobah Cugoano'nun (1757-1791) çarpıcı sözleri dönemin algısını biraz olsun yansı-tacaktır. *Cugoano, Thoughts and Sentiments On the Evil of Slavery* (Köleliğin

1 “Kaffir” ibaresi siyahları tahkir, aşağılamak ve değersiz kılmak için özellikle sömürge devletlerinde kullanılırdı. Bu ırkçı terimin kabul görmesi; dönemin tarih, seyahat ve edebiyat eserlerinde sıkça dolaşıma girmesi sayesinde olmuştur. Afrikalı için kaffir demek kurumsallaşmıştı ki bugün bile bu ifade zaman zaman gündelik hayatta dışa vurulmaktadır.

Kötücüllüğü Üzerine Duygu ve Düşünceler) adlı kitabında, “Bir Afrikalının herhangi bir bilgi derecesine ehliyet hakkı yoktur ya da doğruluktan nasibini almamıştır ve doğa onu varlık zincirinde aşağı bir derecede sadece köle olmaya uygun tasarlamıştır.” diyerek Descartes’la başlayan ve aydınlanma felsefesiyle doruğa ulaşan hümanizma ve aklın çizdiği yeni varlık zincirinde, siyahların nasıl insan ile hayvan arasında bir tabakada yer aldığına dikkat çeker.

Bu noktayı daha açıklayıcı kılmak için dönemin “Afrikalı, siyah” algısına bakmakta fayda vardır. Afrikalıyı insan dışı bir kategoride gören bir anlayışın içinde şiir yazmanın nasıl eylemsel dil olduğunu ortaya çıkarmamızda da bu tarihsel arka plan yardımcı olacaktır. Hele de bunu bir köle gerçekleştirirse.

Francis Bacon, David Hume, Immanuel Kant ve Georg Wilhelm Friedrich Hegel gibi Rönesans ve aydınlanma filozofları, “Afrikalı”nın nasıl bir insan olduğunu defalarca yazmışlardır. Siyahlar insan mıdır, Avrupalılarla aynı soydan mı gelmektedirler? Hume; 1754 yılında, Avrupa’ya dağılan kölelerin içinde tek bir marifetli çıkmadığını, sanatın ve bilimin esamesinin okunmadığını iddia eder. Kant da hızını alamayıp Hume’dan on yıl sonra ona cevap yazarcasına “Afrikalı zencilerin” doğası gereği yeteneksiz olduğunu, bazılarının özgürlüklerini kazandıkları hâlde ortaya bir şey koyamadıklarını, esas meselenin iki ırk arasındaki farkın olduğunu ifade eder. Amerikalı devlet adamı, özgürlükçü ve köle taciri Thomas Jefferson (1743-1826) ise siyahları maymunlarla birlikte anar. “Bir orangutanın şiir dizdiğini işitmedim.” der. 18. yüzyıla gelindiğinde siyah olmak neredeyse “evrensel kötücüllük”le eş değerdirdi. Haitili antropolog Michel-Rolph Trouillot, sömürgeciliğin bu algının yerleşik olmasında yani kültür-merkezci bir ırkçılığın bilimsel ırkçılığa dönüşmesinde etkili olduğunu düşünenlerden biridir. Trouillot, 18. yüzyılın sonlarına doğru aydınlanma filozoflarından Voltaire (ki kendisi ırkçı ve köle ticaretinin içinde yer alır); Hume ve Adam Smith gibi düşünerek köleliğin maliyetinin fazla olmasından dolayı, pragmatik nedenlerden dolayı karşı çıktıklarını söyler.

Şüphesiz böyle bir ortamda siyah bir kölenin şiir yazmaya ve yayımlanmaya kalkışması, en başında otoriteyi rahatsız edecektir. Phillis’in şiirlerinin başkası tarafından yazıldığı iddia edilecektir Jefferson tarafından. Phillis için şu acı bir gerçek ki kendi yazdığı şiirlerini sahiplenmek için on sekiz kişilik kerli ferli, kimi Harvardlı, bir hakem kurulu önünde şiirlerin kendisine ait olduğunu ispatlamak zorundaydı. Gates, *The Trials of Phillis Wheatley* adlı çarpıcı çalışmasında Phillis’in sınavının tarihî önemini olduğunu vurgular çünkü şair, sadece kendisinin değil, doğduğu toprakların, Af-

rika'nın insanlığı için jürinin önünde onlarla onların dilinden konuşmuş olacak ki heyet, şiirlerin Phillis Wheatley'e ait olduğunu belgelemek zorunda kalacaktır. Gates'in dediği gibi şiirlerinin siyah bir köle tarafından yazılması; tüm Batı felsefesine, Avrupa'nın Afrika algısına bir cevap niteliğindedir. Ancak bu kanıt, Boston'daki yayıncıları ikna edemeyecektir. Rapor, kitabın ilk baskısında yer alacaktır. Raporla Phillis'ten Afrika'dan getirilen "kültürsüz barbar" olarak söz edilmesi, şimdiki konumuyla geçmişi arasında bir ayırım yapsa da jürinin gergin tavrını yansıtmaması bakımından önemlidir.

İlk şiir kitabı 1773 yılında, *Poems on Various Subjects, Religious and Moral* (Ahlaki, Dinî ve Çeşitli Konular Üzerine Şiirler) adıyla Susanna Wheatley'in önerisi üzerine Londra'da basılacaktır.

Poetik duruşuyla ilgili olarak da şunlar söylenebilir:

İronik olan şudur ki Phillis Wheatley'in şiir kitabının kapağında, "Bay John Wheatley'in zenci hizmetçisi" yazıldı. Wheatley, döneminde hiçbir zaman şair diye çağrılmamıştır; her defasında "zenci kız" diye anılması, dönemin entelektüel arenasının tahammülsüzlüğünü göstermesi açısından dikkate değerdir. Aslında Wheatley'in çıkışı, tüm sömürge hegemonyasının hem göz zevkini bozmuş hem de bilimsel olarak da insan dışı olarak sınıflandırdıkları bir kategoriden bir ses tam da onlara onları, onlar gibi anlatmaya başlamıştı. Tam da Homi Bhabha'nın dediği gibi: "Handiyse aynı, ancak tam değil." Bunu gözün yanılgıyı itiraf etmesi beklenemezdi elbet, zaten olmadı da.

Şüphesiz Wheatley'nin dâhiyane bir kapasitesi ve öngörüsü vardı. Sömürgecilerin görmekte zorlandığı tam da buydu. Efendisinin dilini yetkin bir biçimde "handiyse aynı" dercesine kullanması, hem de bunu edebiyatın en üst estetik ve otoriter dili olan şiirde başarması edebiyatta modern bir özne / aktör olarak kendisini kanıtlamaya yetmişti. Virgil'den Homer'e klasik şairlerin yanı sıra, John Milton'dan Alexandre Pope'a neo-klasik şiirle bir diyalog içerisinde kurduğu "persona" âdeta çift taraflı bir gerçeklik yaratmıştır ki bunun adına "Bhabha mimicry" yani "mış gibi yapmak" stratejisi der. Otorite gibi davranmak ancak hiçbir zaman orada olmamak her zaman için bir müphemliği, kararsızlığı da beraberinde getirecektir. Wheatley de bu gerçeğin farkındaydı; jürinin önünde Milton, Virgil, Homer gibi rol kesilirken jüri de şaşkıncı. Bu aradalık durumunu ya da duruşunu şiirindeki sesin tonundan çıkarabiliriz.

Published according to Act of Parliament, Septr. 1, 1773 by Arch.^d. Bell,
Bookseller N°. 8 near the Saracens Head Aldgate.

not on back cut off 195

P O E M S

O N

VARIOUS SUBJECTS,
RELIGIOUS AND MORAL.

B Y

PHILLIS WHEATLEY

NEGRO SERVANT to Mr. JOHN WHEATLEY,
of BOSTON, in NEW ENGLAND.

L O N D O N:

Printed for A. BELL, Bookseller, Aldgate; and sold by
Messrs. COX and BERRY, King-Street, BOSTON.

M D C C L X X I I I .

Gates'in anlatmaya çalıştığı tam da gerek geçmişte gerekse günümüzde eleştirmenlerin, entelektüellerin göremediği bu farktı çünkü Wheatley, iktidarın diline ortak olarak özgürlüğe ulaşmıştır.

Wheatley'in en büyük başarısı, Batı'nın ve sömürgeci söylemin ürettiği ikili karşıtlıklar içeren söylemini yerle yeksan etmektir. Bunun yanı sıra, kurduğu klasik dille güttüğü "ustalık stratejisi"yle de edebiyatın beden dilini ters yüz etmiştir.

Wheatley'in yirmi yaşında yazdığı "Hami'ye" adlı şiirinde yarattığı persona Homer, Horace, Virgil, Terence ve Ovidius ile kurduğu diyalogla kendi şiirinin ontolojik haritasını da gösterir:

*Hami, siz, mersin ağacının gölgesinde,
Şairlerin şarkılarını ve çobanların çaldıklarını okursunuz.
Ancak şairlerin ne hissettiklerinin aynısını hisseder misiniz?
O kutsal aleve ruhunuz sahip midir?*

Hem pastoral yönü hem de hamiliğe övgü dizmesi, özgür olmuş bir köle çocuğu olan Horace'i ve kendisi gibi Afrikalı bir köle olan Terence'i anması Wheatley'in yaratmaya çalıştığı öznelğin çok yönlülüğünü göstermesi açısından son derece önemlidir.

Dinî değerler ve imgeler neredeyse her şiirinde yapıcı rol oynamaktadır. Özellikle ölüm, erdem, ölümsüzlük imgelerinin; kefare (redemption) ve arınma (salvation) gibi Hristiyanlık teolojisinin önemli yapı taşlarının şiirlerde "persona"nın kimliğinde yani şiirin sesinde belirlediğini açıkça görebiliriz.

Hristiyanlık burada sosyal sınıflaşmayı aza indirgemıştır, en azından köleler için bir sığınak kapısı olmuştur. Wheatley, Hristiyanlık sayesinde "medeni" toplumun içine girmeyi başarmıştır ve Hristiyanlık bir maske olarak iktidarın göz merceğini bulamıştır; onun için ten renginden yola çıkarak yeni bir kast sistemi oluşturulmaya çalışılmıştır. Şimdi Wheatley'in on dört yaşındayken yazdığı "Afrika'dan Amerika'ya Getirilmek Üzerine" adlı şiirine göz atarsak şairin yarattığı stratejik farkın ipuçlarını görme şansımız olacaktır:

*Bu merhamet idi beni Pagan diyarından buraya getiren,
Öğretti karanlıkta kalan ruhuma anlamayı
Şunu bir Tanrı vardır, bir de Kurtarıcı;
Bir zamanlar Ben kefareti ne biliyordum ne de gördüm.
Bazıları bizim kara tenimizi hor görürler,
"Onların rengi şeytanın boyasıdır."*

*Hatırlayın, Hristiyanlar, zenciler, Kabil kadar kara,
Ferahla erişeler ve meleklerin diyarına gireler.*

Bunca şiiri içinden geçmişiyse temas kurduğu nadir şiiirlerdendir ki ne kadar geçmişiyse var o da tartışılır zaten. Şiirin personası, kendisini dinin merhamet aynasında görür; ilk bakışta şiir, inancın kefaretinin somutlaşmış biçiminde görünür.

Şair; kendi geçmişiyse, yaşadığı toprakları yani Afrika'yı ötekileştirir daha ilk dizede. Kıtayı "Pagan" diye anması; Hristiyanlıkla tanışmasından, Tanrı'yı bulmasından sonraya denk düşer. "Karanlıkta kalmış ruh" ifadesi de sömürgecilerin ürettiği bir söylemdir; misyonerler için tek bir gerçeklik vardı, o da Hristiyanlıktı, medeniyetin tek aracı da dini benimsemek olacaktı.

Aydınlanma düşüncesinin dilini kullanarak sömürgecilerin ayrıştırma ve ırkçı yaklaşımlarını eleştirirken Hristiyanlığı referans olarak vermesi yani Kabil örneğini sunması çok stratejik ve ironiktir çünkü siyahlar da Kabil gibi Tanrı'dan ayrılp pagan oldular ama bu onları dışarda bıraktırmaz, tıpkı Kabil'in vücudundaki ize rağmen merhamete tabi kılınması gibi. Şiirde ilahi adalet tecellisi yani edebî dille "poetic justice", Wheatley'in tüm şiirlerinde gördüğümüz belirgin özelliklerdendir.

Kısacası şiire, daha doğrusu edebiyata pozitivist ve özcü gözlüklerden bakmaya çalışan aydınların, eleştirmenlerin hiçbir zaman göremeyeceği gizli bir gerçek vardır. Wheatley; şiiriyle edebiyat kamusunu şaşırtmakla kalmadı, modern edebiyatta kurucu bir özne olarak 18. yüzyıl edebiyatına damgasını vurdu. Şairin yukarıdaki kısa şiirinden bile çıkaracağımız sonuç da asla son olmayacaktır. Edebiyatın, taklidin ve dilin özneleşme ile öznellik arasındaki rolü burada tartışılmaz.

Modern siyah öznelliğin yaratıcısı olarak andığım Phillis Wheatley, edebiyatla toplumsal statüsü arasında kurduğu bağ sayesinde kendisine alan açmış ender dünya şahsiyetlerinden birisidir.

İlk şiir kitabı yayımlandıktan dört yıl sonra özgür kalsa da hayatının sonuna kadar fakirlikle boğuşacaktır. Otuz bir yaşında küçük kızıyla birlikte yoksulluk içinde dünyaya veda eden şair; siyahlar için, insanlık için koca bir tarihin akışını dönüştürmekte önemli rol oynamıştır.